

Krúdy Gyula életművét többen többször tekintették már át a magyar nemesi középosztály, illetve alsó-középosztály alkonyának dokumentálása felől. Mikszáth Kálmán munkásságának ideillő párhuzamait, a kortárs társadalmi-politikai-történeti háttérrel

Kelemen Zoltán 77

vázolta, idézte több szakmunka. A téma a gyakori megfeleltetések túl legalább két, talán kevésbé kutatott irányban is továbbgondolható. Az egyik – s Krúdy művészetében igen fontos – ág a történelmi vonatkozás, amely mindig igen régi múltban gyökerezik, míg a jelenben belőle kifejlő követ-

ÍRÓ VAGY OLVASÓ?

Szerepcsere, alakmás és
tragikomikum Krúdy Gyula
néhány művében *

kezmények szinte mindig tragikusak, de legalábbis rezignáltan pesszimisták vagy ironikusak. A másik ág a „történelmi osztály” és a Habsburg dinasztia között teremt kapcsolatot. Ennek a kapcsolatnak kötőeleme Szemere Miklós alakja, aki saját nevén, valamint Alvinczi Eduárd egyik – valószínűleg legfontosabb – ihletőjeként egyaránt Krúdy elbeszélőinek hősei közé tartozik. Ő az, aki szent föladatának tekinti a dolgozatom címében szereplő kötelességet, s ezzel nincs egyedül Krúdy szövegvilágaiban. A *Repülj fecském!* Dessewffy grófja vagy a *Mákvirágok kertjének* Merseházy Miklósa szintén érintettnek érzi magát e téren. Előbbi a törvény, utóbbi a züllés elől mentené a hétszilvafás nemesség sarjait.

A *Mákvirágok kertje* a Krúdy műveknek abba a csoportjába sorolható, melyek az első sikereket hozták szerzőjüknek, s az ódonágok leírásának, a kollektív emlékezetben történő rögzítésük első kísérletének is fölfoghatók. Ezekben a kisregényekben (mint például a *Régi szélkakasok közöttben*) dominál az ifjúság-öregség párhuzam. Az öregek gyakorta segítői a fiatalok vágyteljesüléseinek, s az öregség sem minden esetben életkor-jelölő, többször – mint a *Mákvirágok kertjében* – társadalmi szerepre-helyzetre utal. Ugyanakkor az 1913-as kisregényben már megjelennek a magyarság történelmére utaló párhuzamok (ezúttal még a leírás és a hangulatfestés szintjén), amelyek között előkelő helyet foglalnak el a Habsburg házzal kapcsolatosak. Már a mű kezdetekor megjelenik Mária Terézia, aki a cselekmény helyszínéül szolgáló Margitvárbán szállt meg annak idején. Ebből az apropóból az elbeszélő történeti eszme-futtatást bont ki, mely a tárgy-történeten és -kultúrán nyugszik, s mely kiérlelt formáját a világháború utáni lajcsi Habsburg-novellákban nyeri majd el. Lainzba Hatvany Lajos hívja a

világégés utáni évtizedben Krúdyt, aki a báró vendégeként hasonló helyzetben érezhette magát, mint az 1913-as *Mákvirágok kertjének* „lézengő ritterei” Merseháznál. Hazaírt leveleiben Krúdy a „fejedelmi vendéglátás” mellett többször panaszodik pénztelenségére, míg a világháború előtti re-
78 gényben így ír a Margitvári fogadtatásról: „Milfay Olivérnek valóban nem lehetett olyan kívánsága, amit látszólag ne teljesítettek volna.” A látszat és a *majdnem* varázslata, mely gyakorta öncsalás, a történelmi párhuzamok keresésében is jelentkezik. Milfay a szobaleány rozsdás hajtűjét Mária Terézia hagyományaként veszi számba, holott tisztában van a tárgy eredetével. Treszka álmodozásában a Habsburg uralkodónő további mitikus történelmi szereppel gazdagodik: Szűz Mária alakja is fölmerül Mária Terézia és egy udvarhölgye kapcsán, akit szintén Teréznek hívtak, s így többszörös legendás történelmi áttételen keresztül Treszka vélt ősanynőjával, az uralkodónővel és – némileg – az égi királynővel kerül kapcsolatba. Mindez az ősök arc képeinek olyan galéria-szerű genealogikus megidézésével jár együtt, amely – profán értelemben bár, de – a *Valakit elvisz az ördög* Régensburger-házában is megtalálható.

Merseházy Miklós birtokainak körülírhatatlan számosságával a „keleti” urak típusát képviseli, s e regényalakot a leginkább Alvinczi Eduárd történeteiben dolgozza ki Krúdy. Ugyanakkor Jókai magyar nábobjára, pontosabban magyar nábobjaira is emlékeztet, ahogy ezt az elbeszélő meg is jegyzi. Jókai alakjainak földidézése a „zsenialitás” tulajdonságával párosul, ezáltal Merseházy zsenije azt az értelmezői távlatot kapja, melybe többek között Jókai Kárpáthyjai is belefoglalhatók, bár nem azonos típust képviselnek. Emellett a regény egyik mellékszereplője kapcsán Goncsarov *Oblomova* is megidéződik, s ez árnyalhatja a romantikus hangvételt. A cselekmény alapját a lecsúszott korszak kisnemesek megmentésének fantasztikus terve adja, mely majd a Szemere-Alvinczi regényekben bontakozik ki, míg a hiány szempontjából legjellemzőbb és legkiábrándultabb kidolgozását *A tiszzaeszlári Solymosi Eszterben* nyeri el. Jellemzően a kor talán legismertebb, de a Nyírségben mindenképpen kétes hírnevet magáénak tudható antiszemita „Puczér” Mikecz József, több Krúdy mű – így az említett – mellékszereplője a *Velszi herceg* című regényben is föltűnik, mint a váci államfogház mustárkészítő lakója. Később Alvinczi nyírségi utazgatásainak idején újságíró a *Valakit elvisz az ördög* sörházi „tanácskozásán,” majd jellemzően kirekesztő, rasszista nézeteit terjeszti az *Etel király kincse* lapjain a Pestre érkezett szabolcsi kurtanemesek között. A *Mákvirágok* cselekményének háttérében Mária Terézia alakjával húzódik az osztrák-magyar közös múlt történelmére való folyamatos utalás, mely Krúdyra jellemző módon a populáris regiszter profán-frivol, esetleg naivan mitizáló emlékezetét imitálja. Mária Terézia alakja azonban nehezen nevezhető szövegszervező erőnek. Nem több mint egy néha fölbukkanó

halvány utalás, akárcsak a következő évben írt *A 42-ös mozsarak* esetében. Hasonló szerepet kapnak a Habsburgok a *Jockey Club* leíró részében, amikor Pálmay Ilka művésznő margitszigeti otthonának kapcsán a József főherceg családjára tett folytatólagos utalások azt a környezetet mutatják be aprólékosan, melyben Krúdy is hosszabb ideig lakott. Ilyen még a Mária Teréziára vonatkozó megjegyzés a *Valakit elvisz az ördög*ben a vörös postakocsi, később özvegy Régensburgerné kapcsán.

79

Szemere Miklós a történelmi valóságban is olyan legendás-különös személyiség volt, mint Krúdy műveiben. Az ő alakja köti össze a magyar kur-tanemesség délibábos történeti képzetait-mítoszait – melyek újra meg újra aktualizálódni szeretnének – a Habsburg-ház századfordulós történetét mitizáló, kollektivizálódó emlékezettel. Ebben a viszony-rendszerben a már említett látszatnak, trükknek, csalásnak fontos szerep jut. A zavarkeltő kétértelmű viselkedés jellemző formája Krúdy műveiben az alakmás, a helyettes, a doppelgänger. Rudolf trónörökös dublóre, Bécs Rezső a *Jockey Club*ban fontos helyettesítő alakmás. A *Velszi herceg* Alvinczi Eduárdja „'haragban volt' Ferenc Józseffel”, mégpedig korántsem olyan hazafias okokból, mint a későbbi művek Szemeréi vagy Alvinczijai, akik a nemzet, illetve a nemzetalkotó hét-szilvafások megmentésén fáradoznak. Egyszerűen politikai előmeneteli okokból. A császár és király személye csak nagyon ritkán érintkezik közvetlenül magyar nemzetével, úgy pedig szinte soha, hogy abból a találkozásból naiv mítosz, népszerű újsághír, pletyka, mesemondás keletkezhetne, habár ebből a naivan népszerű mitizálásból a császári korona alattvalóinak körében egyáltalán nincs hiány, erre Krúdy elbeszélői is utalnak. Egyik különösen kedves elképzelését, miszerint az uralkodónak a Burggal „szemközi” sörözőből hordták a sört és a virs-lit, beleírja a *Jockey Club*ba is. Az *Extrablattról* immár nem dönthető el a *Jockey Club* című regényben, hogy a bécsiek azért olvassák, mert ők képezik a lap természetes olvasóközönségét, vagy azért, mert az uralkodó is azt olvassa. Mindenesetre úgy tűnik: a Hofburgban mindenki ebből a sajtóor-gánumból szerzi értesüléseit. A lap híreszteléseit hosszú távon hozzájárulhat-nak a trónörökös tragédiájához, amennyiben úgy tűnik: az uralkodó onnan szerzi fiára vonatkozó értesüléseit, ahogy a szobafogságát töltő Rudolf királyfi is a lapból értesül a külvilág eseményeiről. Kettejük viszonyára nem az apa-fiú hanem a fölttes-beosztott viszony jellemző. Rudolf szerint: „Utóvégre ka-tonatiszt is vagyok, engedelmessé kell a Legfőbb Hadúrnak.”

Mintha az uralkodói jelenlétet pótolná Szemere-Alvinczi utazgatása vörös postakocsijával a régi Magyarország tájain. Lovaival a politikai uralom helyett a pénz hatalmát és a pénz hatalmához kapcsolható fantasztikus vállalkozásokat képviseli. A *Velszi herceg* Bimyje az alakmás ősmintájának

Új Forrás 2012/8 – Kelemen Zoltán: Író vagy olvasó?
Szerepcseré- alakmás és tragikomikum Krúdy Gyula némely műveiben

paródiája. Bimy alakmás *akar* lenni, de talán éppen humort keltő és néha botrányos igyekezete miatt nem lehet az. Nem velszi herceg, sem előzőtt király, de még csak nem is költő. Bírja ugyan ideig-óráig Alvinczi Eduárd támogatását, de végül kiderül, hogy a nagyúr saját terveihez használta föl

80 a nagyravágyó ifjút. Az igazi(?) velszi herceg magyarországi kalandjai kapcsán Alvinczi említi Shakespeare *IV. és V. Henrikjének* hőseit, *V. Henriket*, párhuzamba állítva a kortárs hazai színjátszással. Az 1925-ös *Jockey Club* elején Rudolf trónörökös álmodozik arról, hogy neki is lehetne egy Falstaff-szerű korhely cimborája. Később azonban *Az arany ember* című Jókai regény fölülírja benne Shakespeare értelmezését és így vélekedik: „Én nem vagyok sem olyan hülye, mint a Shakespeare velszi hercege, de még olyan sem, mint Viktória császárnő ma élő trónörököse.” Mindezzel együtt a *Velszi herceg* éppen úgy az osztrák-magyar századforduló panteonjába illeszthető, mint általában a postakocsi-regények vagy az olyan Habsburg tárgyú művek, mint a *Jockey Club*. Csakhogy ezúttal nem titkokról, trükkökről és cselekről van szó, hanem nyilvánvaló és kisszerű csalásokról. Fried István *Ki (a) velszi herceg? (Öntükröző személyiség-játékok Krúdy Gyulánál)* című tanulmányában lét és látszat, (ön)meghatározás és szerepjátszás szétválaszthatóságának el lehetetlenüléséről értekezik a *Velszi herceg* kapcsán, egyúttal fölhívja a figyelmet *A velszi herceg* című első közlésre, mely a későbbi kiadásokhoz képest tartalmazott még egy fejezetet, mely amellet, hogy megkönnyíthetné a következő fejezet viszonyrendszereinek értelmezését, még inkább kérdéssé teszi a személyiség meghatározhatóságát, de a meghatározás jogosságát is. A meghatározások kaotikusságának jellemző jelenete Alvinczi bemutatkozása Bimynek: „Engem Alvinczi Eduárdnak hívnak. (Mindenki Eduárd ma éjszaka! – gondolta Bimyben egy vérhullám.)” Később számára hasonlóan értelmezhetetlen helyzetbe kerül, mikor Alvinczitől „A kis Eduárd” nevet kapja. Ezután azonban magabiztosan szövi a hazugságot Josephine számára. Jellemzően nem *a* velszi herceg áll ábrándos álvilágának a közép-pontjában. Később kiderül, hogy számára a legfontosabb Eduárdnak lenni. Az Eduárd név, mint jel (látszólag) fölold és megold minden ellentmondást, minden akadályt elhárít egészen a végső, fiaskóba torkolló hazugságig, melyet később a korabeli divat követésével kompenzál. Ebben a divatban szintén nagy szerepet játszik az állítólagos velszi herceg, követéséhez a(z anyagi) lehetőséget pedig a másik Eduárd, Alvinczi nyújtja, akinek segítségével Bimy nyer a lóversenyen.

Bimy nevetségesen kisszerűként is értelmezhető dublőri kísérletével szemben Bécs Rezső története tragikus, csakhogy a korabeli Osztrák-Magyar Monarchia kedélyesen szórakozó-szórakoztató életének idilli megformálása miatt olyan hirtelen, rémképszerűen fordul át tragédiába a történet (a rémálom kulcsszerepet játszik ezen a ponton), mint *A magyar jakobinusok*

történelmi regényében. Mindkét esetben Habsburg uralkodó áll a tragédia hátterében, ráadásul a *Jockey Club*ban közvetve bár, de mintha kétszer is utalás történe az 1848-49-es szabadságharcot követő Habsburg megtorlás bűnére. Először Erzsébet királyné osztja meg aggodalmát fiával arra vonatkozólag, hogy a jogtalanságot szenvedett magyarok bosszújától 81 fél, másodsor a végső útra készülődő Bécs Rezsőnek jutnak eszébe azok „akiket a kivégzési helyre vezetnek, és emelt fővel mennek.” Jelentéses lehet, hogy a *Jockey Club*nak is van *Az álkirályfi* című fejezete, akárcsak a *Vel-szi hercegnek*, ráadásul mindkét esetben a második fejezet az. Rezső azonban egyáltalán nem a szerencse kegyeltje, s ezt az elbeszélő éppúgy lakás-körülményeinek vázolásával mutatja, mint Bimy esetében. Mindenesetre alakmásként sokkal sikeresebb Rezső, mint Bimy, elegendő lehet a pesti színházban történt zajos ünneplésére utalni. Ugyanakkor ő nem akar mindenáron *hasonlítani*. A Rudolf-regényből úgy tűnik, a trónörökös alteregó választása – legalábbis kezdetben – nem volt tudatos. Később azonban legalábbis elgondolkodtatóak Rudolf szavai Vetsera Máriához: „Köszönöm, hogy Rezsőnek szólított, mert az az én magyar nevem. Így szólít a barátom, Jókai Mór is.” Elképzelhető, hogy nem a kisember akar híressé válni, hanem a királyfi vágyik a tisztességes polgári életre. A látszat, játék és többféleképpen értelmezhető értékvilág, illetve az esetleges értékvákuum jelenlétére utalhat, hogy az álkirályfi első „nyilvános szereplése” a színházhoz kötődik. Az is figyelemreméltó, hogy éppen *A denevér* előadásán terjed el a *pletyka*, miszerint a trónörökös Színésznő szeretője után cipeli a ruháskosarat. Ennek következménye lesz, hogy a Rudolfról már életében keringő mendemondák – melyek legfontosabb részlete talán az volt, hogy egyszerre több helyszínen képes megjelenni az álruhás királyfi – a dop-pelgänger szerepeltetésével kapnak magyarázatot. A Színésznő olyan ruhákba öltözteti Rezsőt, amilyeneket Rudolf szokott viselni, hogy fokozza a látszat sikerét, a csalást. A siker miatt tapsol, holott *neki* szoktak tapsolni. A kertjébe küldi „rejtőzni” Rezsőt, ahol a járókelők „véletlenül” megleshetik őt: „A titkár ült mozdulatlanul az orgonabokor mögött, mint valami viaszbaba egy ruhakereskedés kirakatában.” A *Jockey Club* írásakor már működhetett az alakmás szerepkörének az emlékezetben való rögzítésre vonatkozó funkciója is, így az elbeszélő emlékező kiszólásai segíthetik látszat, valóság és emlékezet egymásra olvashatóságát. Pesti kiküldetése alkalmával (Bratfisch, a fiákeres már fölkészítette, hogy a jóindulatú pesti emberek mindent elhisznek, amit a bécsiek hazudnak nekik) Bécs Rezsőt is rabul ejti hosszabb-rövidebb időre az általa keltett látszat: Stefániát látja a pesti szőke nőkben. Ez az epizód előlegezheti későbbi reménytelen szerelmét Vetsera Mária iránt. Ez a szerelem nem a tárgyával köti össze szorosán alanyát, hanem azzal, akit

Új Forrás 2012/8 – Kelemen Zoltán: Író vagy olvasó?
Szerepcsere, alakmás és tragikomikum Krúdy Gyula némely műveiben

helyettesít. Így válik egyre inkább Rudolfká, nemcsak külsejében, hanem sor-sában is. Elgondolkodtató, hogy életét egy Bécs környéki elmeógyógyintézetben végzi (talán éppen Döblingben?). Az utolsó előtti fejezetből ugyanis tudható, hogy ekkortájt fiának is elzárást (Olmützbén) rendelt el az 82 uralkodó. A hétköznapok kézzelfogható valóságát szinte nem is érinti Pesten, hiszen Pilisy Rózának Újvilág utcai házában kvártélyozzák el, melyről köztudomású, hogy rendhagyó vendégekről és vendégségekről ismert. Rezső doppelgänger szereplései nagyobbbrészt színházi előadásokon zajlanak, a legjelentősebb (midőn Pálmay Ilka elájul a megtiszteltetéstől, hogy a „krónprinc” inkognitóban figyeli őt a nézőtérrel) a *denevér* pesti előadásán. Ugyancsak *A denevér* keringője csendül föl Ilkánál, a szerenádnak alkal-mával. Ifjabb Johann Strauss vígoperája, mely sorozatos tévedésekre, rejtőzködésre, titkolózásra és megtévesztésre épül, s központi jelenete egy maszkabál, jelképe vagy vezérmotívuma is lehetne a regénynek, ha a tragikus vég nem kódolódná mélyen a szövegben. A nyelvi megformáltság szintjén erre a kódolásra példa a visszatérő mondat, mely a nyár szépségeit dicsérve szinte mellékesen fűzi mondandójába az uralkodót. Az ismétlés hatására azonban a két – látszólag független – közlésegségből összetett mondat fenyegető kijelentéssé válik: „Ferenc József Ischlben volt, és Bécsben nyár volt.” Ezt a fenyegetést váltja valóra a trónörökös összeütközése a birodalom atyjával, melyet ő sikerként könyvel el, holott neki kellene a legjobban tudnia, hogy az egyenes beszéd kudarcra van ítélve abban az országban, amelyet az operett látszatvilága kormányoz. Wolfgang Kraus az Osztrák-Magyar Monarchia kései békekorszakának Bécsét folyamatos, nyíltszíni színházi elő-adásként értelmezi, melynek fő szervezője Hans Makart volt. Megjegyzem, Erzsébet királyné a látszattal ellenkező oldalról jellemzi urát, amikor a tökéletes pontosság és önuralom tulajdonságaival magyarázza fiának atyja meg-közelihetetlenségét.

Megtévesztés, öncsalás a bécsi Színésznő romantikus története Rudolf királyfival kötött titkos esküvőjéről, melynek hátterében zsidó rituálé sejt-hető, ami ezúttal a Színésznő ellenségeinek köszönhetően a nevetségessé válást és a hamisságot jelzi. A látszatot nem minden esetben tudat alatt vá-lasztó magatartás a századforduló populáris kultúrájának giccses fölhangok-tól nem mentes, érzelgős műfajának, a magyar nótának segítségével értelmeződik: a Radics Béla primás által játszott nótákban a Színésznő ki-rályfi „férfijének” és „anyósának” kedvenceit ismeri föl, hiszen a Monarchia népeinek közvélekedése szerint a koronás főknék éppúgy megvannak a ked-venc nótáik, mint az egyszerű állampolgároknak. A legveszélyesebb és egy-ben legsikeresebb helycserére a Burgban kerül sor Rudolf és Rezső között, s utóbbi olyan sikeresen játssza szerepét, hogy még egy császári unokanővérrel is sikerül titkos éjszakai találkát nyélbe ütnie. Ebben a helycserében kerül

először rövid időre Rezső birtokába az aranygyapjú, amely más Habsburg-tárgyú Krúdy írásműnek fontos kelléke. A rendjel második átadását jelezheti előre ez a mozzanat. Másodszorra nem csínyt jelképez az aranygyapjú átruházása, hanem végső döntést szentesítene. Az aranygyapjú hiánya lesz az oka az uralkodó haragjának, mely Olmützbe záratná a királyfit. 83

Rudolf átruhás kalandjai azt a közhelyes megállapítást is idézhetik, melyre Krúdy több művében többször utalt, s főként a Habsburgokkal kapcsolatban: az udvar árnyékában élő kisemberek boldogabbak, mint az uralkodók és családjuk, nekik többet szabad az életből. A mesei cselekmény ugyanakkor operett librettókat idézhet, meg *A denevér* sokszoros szerepcseréit.

A külsőségek (öltözködés, evési-ivási, dohányzási szokások) folyamatos, bennfentesnek látszani akaró számbavétele jellemzi az elbeszélésnek azt a rétegét, melyen a cselekmény aktivizálódik. Ezen a szinten azonban szinte semmi lényeges nem történik. A megörökítésre érdemes események a háttérben, de még inkább zárt ajtók mögött zajlanak, s a cselekmény közvetlen alakítóinak csak másodlagos információi lehetnek róluk, illetve hallgatóság, leskelődés, de legfőképpen a találgatás és az álmodozás útján értesülnek a történésekről. Ez azonban azt is jelenti, hogy a „megörökítésre érdemes események” szereplői belenyugodtak már abba, hogy a sorsnak, saját sorsuknak nem lehetnek alakítói. Alvinczi „ördög”-ként mutatkozik a *Velszi herceg* lapjain, mikor először találkozik vele az olvasó az Újvilág utcai házban, mely jellemző módon a Szemere-Alvinczi regények elbeszélői terében mindig az „Arany Sas” fogadóval közös értelmezői rendszerben mutatkozik. Ez az a fogadó, ahol Alvinczi-Szemere szívesen tartózkodik, s ugyancsak ez az a hely, melyet „Traktárovcis” Szabolcs vezérnek és seregének lakóhelyül jelöl ki az *Etel király kincse*ben, mivel ő maga is szívesen tartózkodik itt. Az „Arany Sas”-ban élheti át Alvinczi-Szemere a folyamatba tétetett megállt idő élményét, azt az illúziót, amely talán az Osztrák-Magyar Monarchia egyik alapvető léttapasztalata volt. A fogadó a fejlődő Pesten van ugyan, de falain belül megállt az idő.

Félelmetesnek tűnő, kifürkészhetetlen és ellentmondásos szokásai és viselkedése miatt Alvinczi nevezhető ördöginek, például azon tulajdonsága miatt, mely a *Velszi hercegb*en még csupán Gogol *Holt lelkek* című regényének cselekményére utaló hóbortként említődik: adósságokat vesz. Valójában, ahogy Bimy előtt reggeli-délelőtti toalettjét előadja (eljátssza) inkább egy hóbortos-„zseniális” Jókai hősre hasonlít, akárcsak Merseházy, a *Mákvirágok*... kertésze. Később saját 1910-es novellájára, *A zöld vadászra* (ezzel együtt Jósika Miklós azonos című művére is) utalva a zöld vadászhoz hasonlítja Alvinczit. Ahhoz a zöld vadászhoz, aki Mátyás király volt inkognitóban

a hagyomány szerint. Kapcsolódhat tehát Alvinczihez a királyi hatalom szimbolikája, de csak az inkognitóval, a rejtőzködéssel és főleg az álarccal, álruhával kapcsolva. Bimy első „találkozása” Alvinczivel egyoldalú, Bimy voyeurként lesi és hallgatja Alvinczi és Róza beszélgetését, bár „Trak-
84 tárovics” magatartását is jellemzi olykor a kémkedés (amikor Josephine és Bimy kettősét lepi meg kétszer is). A regényalakok nem azonosíthatók főszereplőkkel, főhősökkel. A *Velszi herceg* esetében még azt is meg lehet kockáztatni, hogy „hősök nélküli regény”, mint a *Vanity Fair*. Ha vannak is hősei egyéb Szemere-Alvinczi regényeknek (*Jockey Club*, *Valakit elvisz az ördög*), azok a hősök nem a középpontban állnak, hanem a periférián rejtőzködnek, titokban találkoznak egymással, míg a narrátorok, a mellékszereplők a középpontban leskelődnek, hallgatóznak. Rudolf trónörökös tétlenségre van kárhozthatva, midőn az atyai szigor miatt soros szobafogságát tölti a *Jockey Club* nyitányában is, ahol a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt dobol az udvar idegein. Úgy érzi: őseinek árnyai lépten-nyomon felelősségre akarják vonni azért, mert nem illeszkedik a hely szelleméhez.

Rezső a pesti színházban léthelyzeténél fogva – néző – azt a szerepet kapja, hogy az elsötétített nézőtérrel figyelje a színészeket, mint mindenki más. Ehelyett őt kezdik el figyelni, pontosabban azt, hogy félig-meddig *rejtőzködve, titokban figyel*. Szemere Miklós Casino-beli vacsoráját Bratfischel és Rezsővel együtt az olvasó is kívülről követheti csupán nyomon. Hangok és különböző értesülések szűrődnek ki a Casinóból, étel-ital és szivarmaradékot szolgáltatnak *bentről a kint* várakozóknak – kint és bent jelentéssel helyzetéből nemcsak urak és szolgák határozódnak meg, hanem a valódi és az álkirályfi személye is. Nemcsak az olvasó és a „főszereplők” figyelnek, a Monarchia detektívjei is jelen vannak a háttérben, akik Rudolfot figyelik, bár a *Ferenc József barátnője* című novellából az is kiderül, hogy magát az uralkodót is megfigyelte saját titkosrendőrsége. Rezső leskelődése által leszünk tanúi annak a meghitt pillanatnak is, mikor Rudolf Pálmay Ilka kérésére kasszál a Margitszigeten. Az álkirályfi a Nemzeti Casinóban Ilkával történt malőről úgy szerez tudomást, hogy Bratfisch számol be róla másodkézből szerzett információk alapján, melyekben megint csak fontos szerephez jut a töredékesség (például az étrend kapcsán), valamint a sejtetés és a körülírás. A kémkedés, leskelődés és másodkézi információk fölhasználása az elbeszélői technikát is tematizálhatja.

Rudolf királyfi írásra adja a fejét, mégpedig olyasmire, amit az elbeszélő szépírásként értékel. Arról a vállalkozásról – *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* – van szó, amelyet valójában maga Rudolf trónörökös indított el, szervezett és tartott kézben rövid élete folyamán. A regényben Jókai Mór az, aki szerkesztőként segítőtje lehet Rudolfnak. Ennek megfelelően lesz írásából széppróza, holott *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*

olvasván, láthatjuk, hogy a trónörökös saját munkái előszavak, illetve inkább földrajztudományi jelentőségű útleírások. Krúdy regényében a királyné saját regényes-romantikus természetét látja fiában öröklődni, s ez aggodalommal tölti el az anyát. A regény Rudolf királyfija számára kiemelten fontos a művészeti tevékenység. Megkockáztatom: írása sokban összehasonlítható Márai Sándor Szindbádjának írásával a *Szindbád hazamegyből*. Mindketten délben írnak, mindketten pénzt szeretnének keresni az irodalommal, mindketten lila tintával írnak, áhítatosan, az írás iránti alázattal. De ami a legfontosabb: mindketten a Duna vidékéről írnak, az Osztrák-Magyar Monarchiáról (bár Márai Szindbádjánál inkább magyar tájak dominálnak, s Krúdy Rudolfjának tájleírásába kevéssé tekinthetünk bele, mint a Márai regény központi mozzanataként majd' harminc oldalas látomásba.) A *Jockey Club* írásaktusa mindazonáltal szövegbe szerkesztettsége által jelentős mértékben különbözik is Márai regényétől. A patetikus alkotói folyamatot (Rudolf Vetsera Máriaának és Máriaéért ír, róla ábrándozik) ellenpontozza az azt szorosan követő szöveg: Bauernhuberné, a fürdető asszony monológja, mely a pletyka ősfomájaként kérdőjelezi meg az előző retorika eredményeit. Ezzel együtt az özvegy Vetsera báróné apologetikusnak szánt folytatásos regénye az *Extrablatt*ban a szépírói tevékenység paródiájaként értelmeződhet. Ugyanakkor ötletet ad a trónörökösnek: neki is védőíratra lenne szüksége. Atyja vagy az utókor, esetleg jelenkora birodalmi nyilvánossága előtt? Találgatásra az apológia formája adhat okot, mivel Rudolf is regényes védelmet óhajt. Azt szeretné, ha Jókai Mór írná meg regényét. Az irodalomtörténetből tudható, hogy ez nem teljesült, de Jókai több apró képben örököltette meg „Rezső” királyfit. A *Jockey Club*ban a magyar író az uralkodói haragtól félvén nem hajtja végre a trónörökös kérését. A pletyka a leskelődés, hallgatóság útján szerzett információ áramlásának eredeti csatornája, s talán így válik értelmezhetővé a regény címe is: valóság(ok) és látszat keverékéből leszűrt tapasztalat(ok) alapján épül föl a mű szereplőinek többféle alternatív világa. A *Jockey Club* tagjainak is megvan az elképzelése a történeletről, s bár ez a valóságsegyensúly nem azonosítható a regény lehetséges világával, a *Club* tagjainak jellemrajzából sok mindent megmutat, még többet sejtet. A regény nyitányában olvasható írói vállalkozással párhuzamba állítható a végkifejletben kibontakozó, majd egyre fölerősödő olvasói tevékenység, melynek kapcsán ismét fölbukkan az ábránd: Rudolf a trónról lemondva íróként keresi meg a kenyeret Mária és a maga számára. Az írás fenséges voltával kapcsolatos kritikaként azonban nemcsak Bauernhuberné „retorikája” olvasható. Megjegyzendő még, hogy az uralkodó is ír, az ő írása azonban praktikus: a törvénykezéssel és az államvezetéssel kapcsolatos, valamint a hatalom gyakorlásának olyan utasításos

eseteivel, melyek közül a regényben a parancs a legjellemzőbb, mely fiának Olmützbe való záratására vonatkozik. A Költőnő épp olyan vaníliaaszínű papírra ír lila tintával, mint a királyfi, ráadásul az álmait írja le, Bécs Rezső álomfejtő segítségével. Az elbeszélő érzékelteti: ennek a babonás te-
86 vékenységnek esztétikai értéke csekély. Az aktív cselekvésnéként is fölfogható írással szemben Rudolfra (és Rezsőre is) sokkal jellemzőbb a passzív olvasói tevékenység, mely az értelmezésben aktivizálódhat. A királyfi olvasása kifejezetten szerzőhöz kötött: Jókai Mór műveiről, különösképpen *Az arany emberről* van szó. Ez a jelenség Krúdy egyéb műveiben is fontos jelölő pozícióban van, s különösen igaz ez az éppen vizsgált szövegcsoporthoz.

A Krúdy művek szépirodalmi utaláshálója, s ebben Jókai Mór műveinek kitüntetett szerepe, közismert. Különösen gyümölcsöző lehet ezen a témakörön belül *Az arany ember* olvasásának elbeszélését figyelembe venni, mely Krúdy hőseinek legfontosabb Jókai olvasmánya. *Mézeskalács* című 1916-os cikkében *Az arany ember* kapcsán ír arról Krúdy, hogy Jókai mítoszteremtése valójában a 19. század magyar történelmi valóságában, „realizmusában” gyökerezett, persze Jókai műveiben idealizálta (*sic!*) a Krúdy által reálisaként fölfogott alakokat. Egy évvel később a *Bukfencben* már az *Az arany ember* olvasás valósul meg, amely a szereplők értelmezői aktusát helyezi előtérbe. Ezek az értelmezések egyrészt vágykivetülések, mint a *Bukfenc* esetében vagy az *Asszonyágok díjában* (ebből a szempontból a legpontosabban a *Búcsú Senki-szigetétől* című cikk fogalmaz, melyben intézményessé válik az aranyemberek turizmusa Senki szigeteire), másrészt olyan cselekménytípusok, melyek közvetlenül avatkoznak bele a történet bonyolításába. A Habsburg-tárgyú és a régi Magyarország megmentésével kapcsolatos szövegekben az utóbbiról van szó. A régi Magyarország megmentése esetében a kifejezés mindkét tagja hangsúlyos, s ez az a kapcsolat, amely végzetessé válik: a „régí” magával rántja az enyészetbe a „Magyarországot”. Legkíméletlenebb objektivitással *A tiszaezlári Solymosi Eszter* antiszemita heccbe rángatott nyíri kurtanemesek esetében mutatkozik ez meg. A Jókai (pontosabban *Az arany ember*) olvasás szempontjából tanulságos Ónody Géza és Vay György beszélgetése. A regény a tiszai tutajosok kapcsán merül föl, mint olyan alkotás, amely még az író remekei közé tartozik. De az értékítélet, mely szétválasztja Jókai jelentős alkotásait a „felejtésre méltóktól”, nem esztétikai – mint ahogy *Az arany emberrel* kapcsolatos pozitív vélemények is inkább az udvarlás és a társasági élet okán születnek –, hanem primitíven politikáló:

„ – Akár csak *Az arany emberben* megírta Jókai.

– Amikor még tisztességes ember volt Jókai, nem adta el magát a zsidóknak – felelt Vay György csendbiztos Ónody Géza megjegyzésére, mert regényolvasó ember volt ő is, hiszen szeretett néha női társaságban forogni. Miről beszéltek volt akkoriban az úrinők Magyarországon? Jókai regényeiről.”

Hasonló értelemben használja, Jókaira regénysikerének címét meghatározásként a *Ha ma élne Jókai* című 1929-es cikk, mely jelenkorának keserű kritikája, éppen abból a szemszögből, hogy az (olvasó) közönség által annyira tisztelt Jókai hús-vér valójában nem lenne szalonképes a világháború utáni Magyarország művelődéspolitikája számára. Az igazsághoz azonban talán közelebb állhat a megállapítás, mely szerint Jókai már életében sem élvezhette műveinek értően elemző kritikáját.

87

Az arany ember olvasása-értelmezése *A Jockey Club* és a *Valakit elvisz az ördög* című regényekben válik különösen fontossá. Fried István *Kit visz el az ördög? (Egy Krúdy-regény fordított világa)* című tanulmányában *Az arany ember* olvasási stratégiáit elemzi. A regény könyvtáros mellékszereplője Jókai persziflázst ad elő, melyben Fried István elemzése a népszerű bűnügyi lektűrök értelmezői magatartásának eredményét látja, jómagam emellett a primitív paródia lehetőségét is fontosnak tartanám, annál is inkább, mert így könnyen Jókai kritikává is válhat a könyvtáros egyéni értelmezése, olyan kritikává, melyet például *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* Vay Györgye vagy Ónody Gézája fogalmazhatott volna meg. Ezáltal a kritika visszafordul, s megformáltságával, értelmezői üzenetével annak az olvasói rétegnek a kritikájává válik, aki a Fried István által említett lektűr felől közelít. Ebből a szempontból példa értékűen kétértelmű a telekkönyvvezető megjegyzése, melyből nem derül ki, hogy a regény szó birtokos jelzője a főszereplő Tímár Mihályra vagy az író Jókai Móra vonatkozik-e: „Nem érdemes az ilyen többszörös rablógyilkosnak a regényét olvasni.” További adalékul szolgálhat, hogy míg dolgozatom elején a zseni kategóriáját alkalmaztam (Krúdy meghatározását átvéve) mindazokra a különleges, valamit kereső-kutató hősökre, akik Jókai regényeiben is megtalálhatóak, addig Tinódi a „bolond” szóval illeti őket. Jókai életművét nemcsak társadalompolitikai szempontból érték elhamarkodott bírálatok. Fried István a Krúdy regény ifjú hölgyeinek *Az arany ember* olvasását is vizsgálja, mely mintha válasz lehetne a telekkönyvvezető és a könyvtáros értelmezésére, azonban kiderül, hogy ugyanolyan vágyteljesítő olvasásról van ezúttal is szó, mint a *Bukfenc* Gyöngyvirágjának esetében. Az eszmefuttatás lezárásául álljon itt még egy adalék a Jókai olvasásról. Márai Sándor Szindbádja, akit némelyek Krúdy Gyulával szoktak azonosítani, Fried István értelmezésében mielőtt fölszállna arra a bizonyos postakocsira, utolsó aktusként olvas. Természetesen Jókait olvas, akit Krúdy nemzedéke, Csáth Géza vagy Cholnoky Viktor fedez föl újra, látja meg benne a mindig korszerűt. Ezzel a tettel válik teljessé az a befogadás, mely olvasást és írást egyaránt esztétikai tettként értelmez, pontosabban az alkotást a teremtett világok tovább élte-tésében – továbbgondolásában is képes meglátni.

Új Forrás 2012/8 – Kelemen Zoltán: Író vagy olvasó?
Szerepcsere, alakmás és tragikomikum Krúdy Gyula némely műveiben

A *Jockey Club* című regényben Rudolf trónörökös és dublóre, Bécs Rezső olvassák *Az arany embert*. Mindkettejük számára az elvárás lehetőségként fogalmazódik meg, hogy Vetsera Mária is olvassa a művet, Bécs Rezső azonban akarva-akaratlanul ez ellen dolgozik: „elmeséli” Máriának a 88 regény történetét, így annak kihunyhat érdeklődése a szöveg iránt.

Mária úgy gondolja, hogy egy ekkora horderejű történet elmeséléséhez megfelelő körülményeket kell teremteni, Rezső azonban megnyugtátja ennek ellenkezőjéről és az elbeszélő véleménye szerint megfelelő módon adja elő Jókai regényét emlékezetből mesélve: „Jóízűen, hűségesen, cifrázva beszélt, mint egy romantikus fiatalemberhez illik.” Az olvasónak kétségei támadhatnak Rezső előadásának szorosan szöveggkövető voltát illetően, és nemcsak a „hűségesen” és a „cifrázva” szavak együttes használata miatt. A mesélő ugyanis személyesen érintve érzi magát a történetben, és hallgatója is inkább azonosulni szeretne *Az arany ember* Noémijével, mintsem a regény értelmét kutatná. Rudolf saját cselekedeteit és terveit szeretné igazolni *Az arany emberrel*, ezért (is) próbálja elmagyarázni Máriának – aki egyébként szívesen és sok regényt olvas –, hogy miképp keletkeznek a szépirodalmi szövegek, mi az írás természete. Tímár Mihály sorsát sajátjaként ismerteti szerelme előtt Rudolf, együvé látva életet és irodalmat. Fölsejlik *Az arany ember* sikerének közvetlen oka: Tímár Mihály két egymást kizáró kariert fut be egyszerre, a lehetetlent valósítja meg.

Rudolfhoz hasonlóan irodalmi kíváncsiság hajthatja Szemerét az *Etel király kincsében*, midőn a vesztes kincskereső vállalkozás lezárultával még mindig valamely tanulságot, eredményt hajszolva megbízza Pilisy Rózát, hogy ő csikarja ki Szabolcs vezérből az elbeszélés hagyományos (századfordulós) értelmezésének valamely változatát. Mintha az események regénybe foglalása elégítené ki Szemerét, s ezért a vallomásos elbeszélői formák (melyek a regény műfajához tartozóként is értelmezhetőek) iránt kifejezetten érdeklődne. Érdekes filológiai anomáliát eredményez Krúdy egyik ötlete Rudolf *Az arany ember* értelmezésével kapcsolatban. Egy alkalommal arról számol be Máriának: tudja, hogy a Senki szigete nem az idilli romantikus környezet, amilyennek Jókai lefestette, mivel ő járt ott, és látta a csempészeket és a nyomort. Ezeket az úti élményeit meg is írta Jókainak *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben* megfelelő kötetébe. Rudolf trónörökös soha nem írt beszámolót az al-dunai Vaskapuról – talán a halál akadályozta meg ebben –, írt azonban a Bécsi erdőben található 831 méter magas Vaskapu csúcsról. Ezt látta egybe szándékosan vagy véletlenül Krúdy *Az arany ember* nyitányának helyszínével. Olvasás, írás és látszat szempontjából csomópont a műben Rezső találkozása Jókai Mórral. Rudolf írásművét viszi a magyar írónak, aki azon kevesek közé tartozik, kiket nem téveszt meg a hasonlóság, s mintha a regény világában mindenki író lenne, fölkinál egy hírlapírói állást

Rezsőnek, aki ezután pesti tartózkodása alatt titkárból újságíróvá válik, s ennek kapcsán a magyar irodalmi élet olyan alakítói is szerepet kapnak, mint Kóbor Tamás egy olyan rövid megjegyzés erejéig, mely Rezső alakját szorosabban a történeti valósághoz fűzi. A tragédia felé közeledő szereplők megfertőződnek az írással, s a nem író, sőt az önmagáért való – mű- 89
vészi – írást különösként csodáló, nehezen értelmező Vetsera Mária és családja egyre inkább belebonyolódik az írásba és az irodalmi interpretációba. Kérdéssé válik: mi fontos végül a *Jockey Club* Rudolf trónörökösének? Vetsera Mária (íránt érzett) szerelme vagy ennek a szerelemnek az alkotássá formálása? Milyen következményekkel jár a Jókai olvasás írássá fordítása? Ezzel kapcsolatban föltételezhető, hogy – mivel Jókainak vissza kell utasítania Rezső királyfi kérését az apologetikus regény írására vonatkozólag – Krúdy Jókai *helyett* írta meg a *Jockey Club*bot? A Jókai olvasás így a kanonizáció érdekében alkalmazott meggyőzés lenne? Mindezek a kérdések az elbeszélés szintjén újabb kérdéshez vezetnek: írássá fordítódik-e át a Jókai olvasás vagy tetté? Felelős lehet-e egy könyv – *Az arany ember* – a mayerlingi kettős gyilkosságért? A regény végkicsengéséig jogos a kérdés. Innen visszatekintve a műkedvelő írás és az egzaltált életvitel – mely a Hofburg sötét folyosóin való bolyongásokban és rejtekajtók mániás használatában is megmutatkozik – az értelmezést és nem az alapszöveget hibáztathatja. A tragikus tévedés az önismeret hiányából ered, melyet kiválóan palástol egészen a végkifejletig a látszat, az álarc. Nem véletlen, hogy az utolsó nap történéseit álomszerű jelenetben rögzíti az elbeszélő, mint ahogy a regény keltezését tekintve az sem véletlen, hogy ez az álom rémálom. A kataklizmában Bratfisch és Bécs Rezső egyaránt a valóságot hiszi álomnak, miközben külső, tudatlan részesei az eseményeknek, melyek így rajtuk és az olvasón *kívüli* térben történnek. Az álomnak vélt valóságot próbálják álomfejtéssel megérteni, s nem ismerik föl, hogy ez miért nem lehetséges. A trónörökös halálát követő időben és térben mintha létállapotként rögzülne az álom vagy a lidércnyomás a Krúdy által megörökített Magyarországon.

Új Forrás 2012/8 – Kelemen Zoltán: Író vagy olvasó?
Szerepcseré, alakmás és tragikomikum Krúdy Gyula némely művében

* A tanulmány készítését a Habsburg-kori kutatások Közalapítvány Habsburg Történeti Intézete ösztöndíjával segítette.

Fülöp Péter: Tükröm

